

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/79121>

Please be advised that this information was generated on 2019-02-16 and may be subject to change.

JULIANA & BERNHARD

Biografie van een huwelijk en een hofhouding

Carla Hoetink

Wie nog beweert dat de fascinatie voor markante levensverhalen een typisch Britse zonde is, moet bij Cees Fasseur te biecht.¹ Niet alleen de mediahype rond de verschijning van diens biografie *Juliana & Bernhard*, ook het haast polemische geschiedkundig debat dat het boek ontlokt, bewijst andermaal dat het biografisch genre in Nederland springlevend is. Fasseur heeft, na zijn monumentale tweeluik over Wilhelmina, opnieuw bewezen te behoren tot de voorhoede van de historici die de wetenschappelijke biografie hebben herontdekt. *Juliana & Bernhard* is een afgewogen, smaakvol en buitengewoon leesbaar *portrait of a marriage* én een hofhouding geworden. Terwijl vooraf vooral werd uitgekeken naar de openbaring van het werk van de commissie-Beel, ligt vooral daarin de meerwaarde van het boek.

Fasseurs studie is het derde boek in drie jaar tijd over de Greet Hofmans-affaire, beter te benoemen als de kwestie-Soestdijk. Dankzij Drees-biograaf Hans Daalder kennen we het kabinetperspectief op de hofperikelen en de constitutionele implicaties van het optreden van Juliana. Lambert Giebels heeft de Hofmans-affaire vervolgens nog eens op een wervelende, zij het hier en daar wat speculatieve wijze gereconstrueerd.² Beide boeken laten, bij ontstentenis van het beruchte rapport van de commissie-Beel, onvermijdelijk ook de nodige veronderstellingen open. Fasseur zelf noemt het een anticlimax dat hij geen opzienbare onthullingen of grote correcties op deze en andere reeds bestaande beelden heeft kunnen presenteren. Niettemin slaagt hij erin het beeld van de kwestie-Soestdijk veel nauwkeuriger in te kleuren, te nuanceren, te verklaren en te ontmythologiseren. Gelukkig heeft Fasseur ervoor geko-

zen zijn eigen verhaal te vertellen; de discussies met eerdere 'Hofmans-auteurs' zijn grotendeels in de voetnoten verwerkt. Met een knappe compositie weet hij een balans te vinden tussen het herhalen van reeds bekende, noodzakelijke informatie en het presenteren van nieuwe gegevens.

Aannames die soms al dertig jaar een eigen leven leiden, worden door Fasseur vakkundig naar het rijk daar fabelen verwezen. De veronderstelling dat Bernhard in 1942 in de zogenoemde stadhoudersbrief zijn diensten zou hebben aangeboden aan Hitler of Himmler is 'kletspraat'. Evengoed ontbreekt elk bewijs, 'ja enig snippertje papier' over plannen om Juliana op te laten nemen in een psychiatrische inrichting. Anders dan velen dachten, is Beatrix niet gehoord door het driemanschap-Beel. Zij koos wel de kant van haar vader, maar daarmee nog niet de kant van het paleis: Fasseur maakt korte metten met het hardnekkige (doch metaforisch functionele) beeld van een in twee vleugels gespleten Soestdijk. De secretariaten van koningin en prins huisden gewoon in dezelfde vleugel.³

Wat voorheen slechts kon worden verondersteld, wordt door Fasseur met nieuw materiaal gestaafd. Dat geldt eerst en vooral voor de constitutionele vraag naar de concrete invloed van Hofmans in staatszaken. Fasseur onderbouwt op uitgebalanceerde wijze dat haar politieke invloed, in tegenstelling tot wat Drees en Beel destijds vermoedden, niet groot is geweest. Onmiskenbaar liet koningin Juliana zich persoonlijk door Hofmans' doorgevingen inspireren, vooral waar het haar eigen redevoeringen en koninklijke aanmoedigingen aan organisaties en bevriende staatshoofden betrof. In haar dagelijks functioneren als staatshoofd, wanneer wetsvoorstellen, kabinetsformaties en andere zaken haar aandacht of handtekening vroegen, verzocht Juliana de 'doorgeefster' zelden om advies van 'Boven'. Hofmans kwam wel eens ongevraagd met politiek getinte uitspraken, maar er zijn geen aanwijzingen dat de koningin zich daaraan veel gelegen liet liggen. Juliana nam ze voor kennisgeving aan en kon, als het haar niet

1 D. Holmes, C. Ni Dhúill en H. Schweiger, 'Een typisch Britse zonde. Hermione Lee over de biografie in Groot-Brittannië', *Biografie Bulletin* 17, nr. 2 (2007) 5-19, aldaar 5.

2 Hans Daalder, *Drees en Soestdijk. Over de zaak-Hofmans en andere crises 1948-1958* (Amsterdam 2006); Lambert J. Giebels, *De Greet Hofmans-affaire. Hoe de Nederlandse monarchie bijna ten onder ging* (Amsterdam 2007).

3 Cees Fasseur, *Juliana & Bernhard. Het verhaal van een huwelijk* (Amsterdam 2008) 7, 343, 399.

4 Ibidem, 260-262, 340.

uitkwam, 'vriendelijk knikken en anders handelen'.⁴ Een belangrijke, maar misschien wat onbevredigende verklaring voor Hofmans beperkte invloed lag ook in de aard van haar doorgevingen: de teksten waren doorgaans wollig, weinig expliciet en voor velerlei uitleg vatbaar. Juliana kon erin vinden wat ze zocht, en vermoedelijk was dat meestal een bevestiging van wat ze tevoren zelf al had gedacht of gewild. Voor de zondaar die zich aan *if-history* vergrijpt, komt met deze verklaring de vraag op of de kwestie ook zo was blijven slepen wanneer Hofmans wél klare taal had gesproken. Fasseur overweegt dat Juliana te zeer van de staatsrechtelijke verhoudingen doordrongen was – en ergens ook te eigenwijs – om dat van haar inspiratiebron te accepteren. Toch liet Juliana het wel ver komen, toen Hofmans doorgevingen plots verrassend dwingend en concreet werden, begin 1956. Ondanks de volkomen verstoorde verhoudingen met haar man én haar regering, weigerde de koningin haar vriendin voorgoed de deur te wijzen. Zou Juliana zich hebben gerealiseerd dat de boodschappen van 'Boven' in deze maanden mede ingegeven waren door de kring van Hofmansgetrouwen, die door het conflict ernstig in het nauw was gedreven? In elk geval liet de koningin zich door hen verleiden tot het oprekken van haar staatsrechtelijke bevoegdheden. Drees en Beel tekenden daartegen weliswaar verzet aan, maar grepen niet bepaald daadkrachtig in.

Het slotscenario van het koninginnedrama blijft vrijwel ongewijzigd. De ontrafeling van het rapport van de commissie-Beel brengt weinig nieuws, of het moet zijn dat glashelder wordt hoe de commissie zich te rijk rekende met Juliana's toezegging afstand te nemen van Hofmans. De interpretatie van Beel c.s. dat de koningin definitief zou breken met haar 'lieve Engel', was een misvatting die het conflict nog een lange nasleep bezorgde. Juliana vond in de persoon van J.A. van Hamel een nieuwe adviseur die moest proberen om de lucht boven Soestdijk te klaren. Meest opzienbarend – maar lastig te verklaren – is Fasseurs ontdekking dat dit proces uiteindelijk in een stroomversnelling kwam door de plotselinge inmenging van oud-verzetslieden, die aanboden om Hofmans uit de weg te ruimen.

Psychologie van een huwelijk – incubatie van een crisis

Waarom gaf Juliana zich over aan een vrouw die zo diep in haar gevoels- en huwelijksleven zou indringen en er uiteindelijk ook een destructieve uitwerking op had? Het is een van de moeilijkste vragen die Fasseur in zijn boek heeft te beantwoorden. In het eerste, meest aangrijpende deel van het boek weet hij te overtuigen dat de karaktervorming van Juliana en Bernhard in hun jonge jaren en prille huwelijk beide van essentiële verklarende waarde zijn voor de latere conflicten. Met nieuwe, persoonlijke bronnen schetst hij een beeld van een echtpaar met conflicterende karakters, dat al na enkele jaren uit elkaar begon te groeien. Dat was al zo tijdens de oorlog. Terwijl Bernhard zich in Londen en het continent dicht bij de vuurlinie laafde aan adrenaline, genoot Juliana van een sober en zelfstandig leven in het vreedzame Canada. De briefwisseling van het echtpaar toont indringend hoe ze in volkomen uiteenlopende omstandigheden het volle leven leefden. Juliana schaamde zich wel eens voor haar comfortabele leven in oorlogstijd, 'om zo maar bandeloos gelukkig te zijn, maar gunst waarom zou je niet?!' Het stond in schril contrast met Bernhards spannende verslagen van het strijdgewoel. '500 kg bom op 20 meter niet afgegaan. Hoera voor mijn guardian angel [...]. Zelfs niet door glas geraakt.' Juliana kon zich er maar moeilijk een voorstelling van maken, en zocht naar persoonlijk contact met haar man. 'Besef je eigenlijk wel hoe weinig ik van je afweet. [...] Ik weet niet in wiens gezelschap je slaapt. Ik weet niets, niets, niets!'⁵

Met dit soort private ontboezemingen en details lardeert Fasseur zijn boek rijkelijk. Té rijkelijk, zo is na de verschijning van *Juliana & Bernhard* wel beweerd. Hoeveel privé publiek gemaakt moet worden, is een bekende twist-appel tussen biografen. Waar gaat aandacht voor het privéleven over in schenden van privacy?⁶ Het dilemma doet zich vooral voor bij contemporaine biografieën, simpelweg omdat de hoofdpersonen nog niet zo lang dood zijn. In overtreffende trap speelt het bij hoofdpersonen van koninklijken bloede – zij glorieerden

5 Ibidem, 81, 97, 99.

6 Vergelijk bijvoorbeeld Hans Renders en Gerrit Voerman ed., *Privé in de politieke biografie* (Amsterdam 2007); Hans Renders, *De zeven hoofdzonden van de biografie* (Amsterdam 2007); Nigel Hamilton, *Biography. A Brief History* (Cambridge 2007).

Staatsieportret,
september 1948.

Bron: Spaarnestad Photo

gedurende hun leven immers bij de gratie van een afgeschermd en door *pomp and circumstance* verhuld privéleven, waarvan alleen zorgvuldig geregisseerde beelden het publiek behoorden te bereiken.⁷ Voor biografen zijn er, ook in het postfreudiaanse tijdperk nog, risico's verbonden aan de interpretatie van iemands persoonlijkheid. Gemakkelijk ontstaat de verleiding individuele omstandigheden en drijfveren een grotere verklarende waarde toe te dichten dan de bredere maatschappelijke context. Fasseur weet in dit geval echter te overtuigen dat de incubatie van de crisis plaatsvond in het persoonlijke leven en karakter van de *dramatis personae*.

Met zijn erudiete, smaakvolle schrijfstijl slaagt hij erin het private relevant te maken zonder dat het sensatiebelust wordt. Vermoedelijk was dat niet altijd even eenvoudig, al was het maar omdat een deel van zijn bronnen in feite geroddel van de hofhouding betreft. Het boek portretteert twee persoonlijkheden die niet het beste in elkaar naar boven haalden, maar ook niet volledig zonder elkaar konden of wilden leven. Deze menselijke paradox typeert het verhaal van hun huwelijk, en ook Fasseurs karak-

terschetsen. Juliana was dol op Bernhard, maar voelde zich mentaal vaak in zijn schaduw geplaatst. Ze verenigde een onafhankelijke geest met een sterke neiging tot afhankelijkheid, ze was koppig maar tegelijk ook besluiteloos; ze bleef tobben met een aangeboren minderwaardigheidscomplex, mede door schuldgevoelens over de oogaandoening van prinses Marijke. Juliana, die het liefst gewoon 'Mevrouw' werd genoemd, ervoer het koningschap als een zware last – maar deed er ook niet graag afstand van. Haar onzekerheden en soms zwenkende gemoedstoestanden, gepaard met de grote verantwoordelijkheden en beslissingen waarvoor zij stond, maakte haar ontvankelijk voor Greet Hofmans. Juliana hoopte rust te vinden in haar hogere leiding.

Bernhard schoot als baken van rust duidelijk tekort. De prins was veel meer de levensgenieter: pragmatisch, rationeel en impulsief. Hij was dominant en eigengereid, maar hechtte ook veel waarde aan adviezen uit zijn vertrouwde omgeving – in het bijzonder aan die van zijn moeder Armgard. De prins koos keer op keer verkeerde vrienden, om hen vervolgens toch hondstrouw te blijven. In alles viel het hem zwaar zijn grenzen te onderkennen en maat te houden. Wat hij met Juliana deelde, zou hen ook uit elkaar drijven: een sterke gehechtheid aan mensen, familiezin – maar vooral de fascinatie voor het bovennatuurlijke. Fasseur laat ons niet vergeten

7 Vergelijk recent nog de reacties op de enigszins tendentieuze wijze waarop Dorine Hermans en Daniela Hooghiemstra hun bronnen 'onthullen' in *Voor de troon wordt men niet ongestraft geboren. Ooggetuigen van de koningen van Nederland 1813 – 1890* (Amsterdam 2007). Zie: *De Volkskrant*, 30 november 2007 en *NRC Handelsblad*, 14 november 2007. Het is in dit opzicht interessant te bezien hoe de ontvangst zal zijn van de biografie van 'koning-Gorilla' Willem III.

dat Bernhard zelf Juliana heeft overgehaald om Greet Hofmans als gebedsgenezers voor de oogaandoening van de prinses te consulteren.

Fasseur steekt evenmin onder stoelen of banken dat hij in de gegeven omstandigheden het meeste begrip kan opbrengen voor Bernhards houding. Diens soms weinig fraaie stappen, ook wat betreft huwelijksrouw, laten voor Fasseur onverlet dat de prins in de Greet Hofmans-affaire het gelijk aan zijn zijde had. Dat wringt soms, vooral met de kennis van nu. Maar anders dan wel is gesuggereerd, doet Fasseur geen onrecht aan de innerlijke strijd en moeilijke, ongelukkige positie waarin Juliana na haar inhuldiging terecht kwam. Zo wordt wel duidelijk dat haar zelfvertrouwen ernstig leed onder het *joie de vivre* en de vele ontmoetingen van de reizende prins. Afgezet tegen de latere verhalen van Bernhards buitenechtelijke liefdesleven klinkt dat misschien wat magertjes, maar Fasseurs constatering op grond van het schaarse bewijsmateriaal ten aanzien van dit thema overtuigt bepaald meer dan een nage-laten bekentenis van een negentigjarige.⁸ Datzelfde gaat op waar het de gemoedstoestand van de prins betreft. Wilde Bernhard later wel doen geloven dat hij de crisis manhaftig doorstond, de bronnen tonen in eerste instantie een geërgerde maar ogenschijnlijk ook wanhopige echtgenoot. In dit soort analyses is Fasseur op zijn best. Hij laat zien hoe de prins in het defensief terecht kwam toen hij de invloed op zijn vrouw begon kwijt te raken. Een vroeg teken hiervan, een handgeschreven wilsbeschikking uit 1951, trof Fasseur in Bernhards persoonlijk archief aan. De prins legde hierin vast dat, mochten Juliana en hijzelf samen komen te overlijden, Hofmans en iedereen daaromheen van de kinderen weggehouden werd. Dat gold ook koningin-moeder Wilhelmina, 'aangezien ze door de opvoeding van haar dochter bewezen heeft, niet in staat te zijn het ook maar enigszins behoorlijk te doen.' De wilsbeschikking toont niet alleen ergernis over Hofmans en haar volgelingen, maar ook een niet-gespeelde ongerustheid over de situatie. In de echtelijke twisten die zich in deze periode voltrokken, toegespitst op de verhuizing van Armgard naar Nederland, zijn volgens Fasseur 'woorden gevallen en stappen gezet die beter achterwege hadden kunnen blijven'. Om eraan toe te voegen: het was in deze periode dat Bernhard een buitenechtelijk kind, een dochter verwekte.⁹ Zo indringend kan distantie dus zijn.

'Het is en blijft ten dele paleisgekibbel'

Aan het einde van het eerste deel, als het huwelijksportret in de grondverf staat, breidt Fasseur zijn biografie van een echtpaar uit tot 'collectieve biografie' van een hofhouding. Het 'paleisgekibbel', zoals Van Hamel het eind 1956 typeerde, vormde uiteindelijk de crux van de kwestie-Soestdijk. *Juliana & Bernhard* is daarmee vooral ook een analyse van een door 'hermelijnkoorts' bevangen kring van elitairen rond het koningshuis midden jaren vijftig. In de personele keuzes van het paar wreekte zich de naïviteit van Juliana en de gebrekkige mensenkennis van Bernhard. Nauwkeurig zet Fasseur uiteen hoe de aanwezigheid van Hofmans twee afzonderlijke facties deed ontstaan rond de koningin en haar gemaal, die elkaar naar het leven stonden en de relatieve harmonie van het huwelijk proberen te schaden ten gunste van henzelf. Deze tweespalt was zowel persoonlijk als politiek gemotiveerd. In de entourage van Juliana heerste een pacifistische geest die een groeiende weerzin voortbracht tegen de transatlantische wapeningspolitiek onder aanvoering van de NAVO. Prins Bernhard was natuurlijk de directe belichaming van deze verafschuwde koers. Daarbij hielp ook zijn levensstijl niet mee; zijn hang naar aardse geneugten stond haaks op het gematigde leven dat de aanhang van Hofmans voorstond. Duidelijk wordt dat niet zozeer Greet Hofmans zelf, als wel de naaste functionarissen van Juliana en Bernhard op opbeschaamde wijze onrust zaaiden aan het hof.

Met onverholen verbazing doet Fasseur verslag van de slinkse manoeuvres van beide kampen. De ernstigste verwijten waren te maken aan de dienaren van Juliana: eerst en vooral algemeen secretaris I.G. van Maasdijk, 'het paard van Troje', en vervolgens ook Juliana's particulier secretaris Walraven van Heeckeren van Molecaten en zijn vrouw Rita. Op onverantwoordelijke en volkomen ongepaste wijze zetten zij de koningin onder druk om aan hun verwachtingen te voldoen. Het maakte Juliana alleen maar nog onzekerder en koppiger, Bernhard woedend en teleurgesteld. Het mag tekenend heten voor de volkomen uit de hand gelopen situatie dat de commissie van drie zich uiteindelijk toelegde op het verbeteren van de onderlinge verstandhoudingen – waar haar oorspronkelijke

8 Pieter Broertjes en Jan Tromp, *De prins spreekt* (Amsterdam 2004).

9 Fasseur, *Juliana & Bernhard*, 252, 255.

opdracht zich beperkte tot het onderzoeken van het beruchte artikel in *Der Spiegel*. Fasseur vergelijkt de opstelling van het driemanschap met die van een 'bemoeizuchtig gezinsbemiddelingsbureau. In feite konden zij niet veel anders. De beide echtgenoten kwamen er immers zelf niet meer uit.' De commissie concludeerde: 'Getreden wordt in Uw beider persoonlijke leven en getracht wordt – en blijkbaar niet steeds zonder succes – dit te beïnvloeden. De toestand is in verschillende opzichten verziekt.' Wilde Fasseur de kwestie-Soestdijk in haar aard tonen, dan kon hij niet anders dan het private leven van Juliana en Bernhard vooropstellen. Ook hij moest in het persoonlijke leven van het koningsechtbaar treden.

Privé en publiek – het bronnenprobleem

Met alle lof die Fasseur verdient voor de wijze waarop hij dit doet, blijft staan de heuristische kwestie van de controlebaarheid van zijn bevindingen. Hij put immers rijkelijk uit besloten archieven, met als summum het privé-archief van het Koninklijk Huis (KHA). Tot nog toe heeft de discussie over de openbaarheid zich vooral op het KHA toegespitst.¹⁰ Fasseur brak echter nog meer relevante collecties open, zowel van de overheid als van particulieren.¹¹ Een rondvraag langs de betreffende archiefinstellingen leert dat deze collecties nu ook voor andere onderzoekers toegankelijk zijn.¹² In het Nationaal Archief gaat het in de eerste plaats om dossierstukken uit particuliere collecties, zoals die van de directeur van het Kabinet der Koningin M.A. Tellegen en de ambassadeur in Amerika J.H. van Roijen. Ook toegankelijk is de collectie-Van Hamel, met daarin de gedetailleerde dagboeken over zijn 'hofonderzoek' in van oktober

1956 tot juni 1957. Fasseur maakt er met name in het laatste hoofdstuk veelvuldig gebruik van. De erven Van Hamel besloten mede daarom na de verschijning *Juliana & Bernhard* de eerder gestelde restricties – beslotenheid tot tien jaar na het overlijden van het koninklijk echtpaar – te laten vervallen. Ook de relevante stukken uit de collectie van kwade genius Van Heeckeren van Molecaten, dat in het Gelders Archief berust, kent geen noemenswaardige beperkingen meer. In het NA raadpleegde Fasseur ook een aantal overheidsarchieven, waaronder dat van de procureur-generaal van het gerechtshof te Den Haag, van het Kabinet der Koningin, en van de ministerraad. Voor een analyse van politieke implicaties van de hofcrisis was vooral het laatste archief van belang. Van de ministerraad bestaan, behalve officiële notulen die ook naar de majesteit worden verzonden, in elk geval nog twee varianten van schaduwnotulen: de zogenoemde 'p-notulen' (persoonlijke notulen gemaakt voor een kleine kring bewindspersonen), en de aantekeningen van de secretaris van de ministerraad.¹³ Vooral laatstgenoemde aantekeningen zijn van onschatbare waarde om te achterhalen wat wèrkelijk in de ministerraad speelde – en daarom niet zomaar openbaar. Die aantekeningen tot 1958 zijn sinds enige tijd vrij raadpleegbaar op het NA. Latere stukken worden nog bewaard op het ministerie van Algemene Zaken. Daar zijn ook de mysterieuze, door Fasseur voor het eerst gebruikte 'zuurkast'-notulen te vinden. Deze beknopte extra-geheime aantekeningen, vermoedelijk vernoemd naar hun ooit hermetische bewaarplaats, werden gemaakt wanneer het Koninklijk Huis rechtstreeks ter sprake kwam. Ook deze zijn nu, voor de kwestie-Soestdijk althans, toegankelijk voor andere onderzoekers. Inmiddels is het controleprobleem kortom iets minder groot dan misschien nog wordt verondersteld. Dat vergroot de kans dat het laatste woord over de invloed van Greet Hofmans, of over het huwelijk van Juliana en Bernhard, nog niet is geschreven. Fasseur heeft niettemin een waardevol punt gemaakt.

Carla Hoetink is als junior onderzoeker en docent politieke geschiedenis verbonden aan de Radboud Universiteit Nijmegen, waar zij werkt aan een proefschrift over de cultuur en werkwijze van de naoorlogse Tweede Kamer. Eerder schreef zij voor het *Tijdschrift voor Geschiedenis* een recensie naar aanleiding van Lambert Giebels' verhandeling over de Greet Hofmans-affaire.

10 Vergelijk Lambert J. Giebels, *De Greet Hofmans-affaire* (Amsterdam 2007) 9-15; H.F. Veenendaal, 'Vijftig jaar kwestie Soestdijk (1956-2006). Een juridisch betoog over het rapport van de commissie-Beel', *Nederlands Juristenblad* (2007), 152-156; en Fasseur, *Juliana en Bernhard*, 10 en 472, noot 32. Zie ook: Hans Waalwijk, 'Het "geheime archief" van de commissie-Beel', *Openbaarheid in historisch en hedendaags perspectief. S@P Jaarboek 2006* (Amsterdam 2008) 79-93.

11 De collecties-Eindhoven en Gerbrandy waren al openbaar sinds het overlijden van Bernhard en werden reeds door Daalder en Giebels benut.

12 Voor een aantal collecties is nog wel een toestemmings- of gebruikersverklaring vereist. Ik dank Jan Willem Brouwer van het Centrum voor Parlementaire Geschiedenis, Sierk Plantinga van het Nationaal Archief en medewerkers van het Gelders Archief voor het verstrekken van informatie hierover.

13 Helaas ontbreekt het aan een recente beschouwing over de aard en openbaarheid van deze onderscheidende soorten verslaglegging van ministerraadsvergaderingen. Zie wel: R.J. Hoekstra, *De ministerraad in Nederland. Preadvies* (Zwolle 1983).